

Н.Г. Тарарак

**АКСІОЛОГІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ МИСТЕЦЬКОЇ
ОСВІТИ УКРАЇНИ (1990-ті рр. – XXI СТОЛІТТЯ)**

На основі здійснення ретроспективного аналізу генези формування ціннісних орієнтацій учасників навчального процесу систематизовано теоретичні питання й розкрито особливості практичних здобутків, накопичених вищою вітчизняною школою упродовж 90-х рр. XX століття – поч. XXI століття. Визначена значущість аксіологізації змісту мистецької вищої освіти і виховання, що спрямована на вирішення завдання підвищення аксіологічного потенціалу особистості студента. Цьому підпорядкований вибір форм і методів взаємодії аудиторних і позааудиторних організаційних форм, а також традиційних і продуктивних методів навчання і виховання, здійснюваний з позиції ціннісного підходу. Схарактеризовано сутність понять «компетентність» і «комунікативна компетентність»; обґрунтовано необхідність втілення в систему вищої освіти України компетентного підходу, зорієнтованого на аналіз результатів якості ціннісної педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу.

Ключові слова: аксіологія, мистецька освіта, компетентність, партнери, міжособистісні відносини, діалог.

В результате ретроспективного анализа генезиса формирования ценностных ориентаций участников учебного процесса систематизированы теоретические вопросы и раскрыты особенности практических достижений, накопленных высшей отечественной школой на протяжении 90-х гг. XX века – нач. XXI века. Определена значимость аксиологизации содержания художественного высшего образования и воспитания, направленная на решение задачи повышения аксиологического потенциала личности студента. Этим обусловлен выбор форм и методов взаимодействия аудиторных и внеаудиторных организационных форм, а также традиционных и продуктивных методов обучения и воспитания, осуществляемых с позиции ценностного подхода. Охарактеризована сущность понятий «компетентность» и «коммуникативная компетентность»; обоснована необходимость имплементации в систему высшего образования Украины компетентного подхода, ориентированного на анализ результатов качества ценностного педагогического взаимодействия субъектов учебного процесса.

Ключевые слова: аксиология, художественное образование, компетентность, партнеры, межличностные отношения, диалог.

On the basis of a retrospective analysis of the development of value orientations of the participants of educational process the theoretical issues and practical achievements accumulated by the higher national art school during the 90's XX century – early XXI century have been systematized. The significance of axiological foundations of the content of higher art education has been determined to solve the problem of increasing axiological potential of a student's individuality. This choice calls forth the forms and methods of interaction between the group members at the lessons and extracurricular organizational forms, as well as traditional and productive methods of training and education carried out from a position of the value approach. The significance of communicative competence against implementation of the competence approach to the communicative skills development of the future professionals in the sphere of design is also determined. The essence of the concepts of «competence» and «communicative

competence»; the necessity of implementing of the competence approach into the system of higher education are characterized. It is underlined that such an approach is focused on the analysis of the quality of pedagogical interaction of the educational process subjects. Further studies on the current topic are recommended.

Keywords: *value pedagogical, mutual interaction, competence, partners, interpersonal relations, dialogue.*

Постановка проблеми. Сьогодні перед системою вищої професійної освіти Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) України визначені завдання з реалізації Концепції розвитку освіти, які потребують всебічного урахування складних і суперечливих соціально-економічних та політичних процесів, що відбуваються в нашому суспільстві й державі, а також закономірностей та тенденцій розвитку світової, європейської і вітчизняної систем вищої освіти.

Процес лібералізації суспільних відносин, що розпочався з приходом до влади М. Горбачова, загострив необхідність у переосмисленні системи цінностей минулого. Перебудова починалася п з покращення інформованості населення країни. Відроджувався дореволюційний термін «гласність», що тлумачився як інформація, яка пробивалася через перепони офіційної цензури. Такі процеси, насамперед, віддзеркалювалися на зміні ціннісних преференцій молоді. Система цінностей людини, закінчення процесу формування якої безпосередньо припадає на студентські роки, зберігається практично незмінною протягом усього життя, і змінюється лише у кризисні періоди.

У подіях початку 2014 року, що стали апогеєм у докорінному зламі всіх політичних, економічних та ідеологічних структур у нашій країні, активну участь приймала саме студентська молодь. Зміни пріоритетів, внаслідок чого одні цінності стають більш значущими, інші відходять на задній план у становленні особистості й актуалізує проблему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що, починаючи з останнього десятиріччя ХХ століття проблема розвитку і формування системи ціннісних орієнтацій молоді набуває все більше актуальності. Другу половину ХХ століття можна визначити як особливий період у розвитку категорії ціннісних орієнтацій. У цей період проблема формування ціннісних орієнтацій студентів почала активно розроблятися педагогами в різних аспектах: від дослідження сутності самого поняття «ціннісні орієнтації» Б. Братусем, О. Здравомисловим, Д. Леонтьєвим, В. Мясіщевим, О. Ручкою, В. Ядовим, а також аналізу динаміки ціннісних орієнтацій І. Коном до сучасних досліджень структури ціннісних орієнтацій, здійснених А. Бітуєвою, А. Іващенко, І. Фроловим та іншими. Сутність аксіологічного підходу до вивчення ролі знань у формуванні ціннісних орієнтацій в професійному й особистісному самовизначенні молоді репрезентовано в дослідженнях Т. Ахаян, Л. Андріянової, Н. Гейжан, А. Козлова, В. Повзун, С. Ехова та інших. Значна кількість праць присвячена дослідженню особливостей морального розвитку особистості та механізмів

формування моральних цінностей і ціннісних орієнтацій (І. Бех, В. Бутенко, О. Вишневський, В. Галузьяк, А. Донцов, В. Лозова, О. Отич, Г. Падалка, Е. Помиткін, І. Прокопенко, Л. Романюк, О. Рудницька, О. Сухомлинська, Т. Танько, А. Троцько та ін.).

Взаємозв'язок самовизначення особи і цінностей розглянуто у роботах А. Кир'якової, ціннісні орієнтації у сфері комунікативного спілкування проаналізовано в роботах О. Бодальова, О. Гончар, С. Кривцової, О. Мухаматуліної, Е. Орлової, Г. Соловійова та інших. На необхідність розв'язання низки питань, пов'язаних із формуванням ціннісних орієнтацій студентів у ході організації педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів мистецького профілю, вказують сучасні вчені О. Гончар, О. Грисяк, В. Ревенчук, О. Ростовський, О. Рудницька, А. Троцько та інші.

Педагогічна спадщина українських мистецьких шкіл розглядалася в наукових працях І. Небесника, Л. Проціва, де було схарактеризовано внесок митців різних регіонів України у розвиток мистецької освіти. Генезу художньо-естетичного виховання розглядали в своїх дослідженнях В. Бутенко, І. Зязюн, Л. Масол, Н. Миропольська, Т. Танько, О. Рудницька та інші. Певні аспекти загальнонаукового та теоретичного плану було висвітлено в дослідженнях з проблеми прилучення вихованців до цінностей (О. Вишневський, В. Гомоннай, М. Євтух, В. Кравець, О. Сухомлинська, О. Рудницька), сучасної мистецької освіти (Д. Криволапов, Л. Сокалюк, А. Чебикін).

Мета статті. На основі здійснення ретроспективного аналізу генези формування ціннісних орієнтацій учасників навчального процесу систематизувати теоретичні питання й розкрити особливості практичних здобутків аксіологізації мистецької освіти упродовж 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. На ХХVІІ з'їзді КПРС 1986 року, де були прийняті «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 рр. і на період до 2000 року», а також узятو курс на прискорення, було поставлено слушне питання про повернення виробництва обличчям до споживача й активізації людського чинника. Тому саме цей період можна вважати початком суттєвих перетворень у вищій школі України, звернення до гуманістичних ідей розвитку педагогічної діяльності.

Курс Генерального секретаря М. Горбачова спочатку, по суті, тільки повертав часи хрущовської «відлиги». Під оновленням радянської системи, яка задовольняла керівну верхівку, передбачалося вживання заходів її пристосування до нових міжнародних умов. Насправді, у першому проекті перебудови людині відводилася лише незрозуміла роль «людського чинника». Більшість сучасних істориків та політологів (Ю. Афанасьєв, О. Волобуєв, А. Данилов А. Орлов та інші) дотримуються думки, що перебудови в повному сенсі цього слова в СРСР ніколи не було. А М. Горбачов прагнув вдихнути

нове життя у вже по суті непрацездатну політичну систему, що вимагала оновлення соціалістичної системи цінностей.

До початку 90-х років ХХ століття вся сукупність змін, що відбувалися в економічній, політичній, соціальній та культурно-духовній сферах життя суспільства, призвела до гострої необхідності пошуку та імплементації нових стратегій у системі вищої освіти з урахуванням потреб суспільства. Цікаво, що за даними різних соціологічних опитувань, проведених у 1990-ті рр., спостерігалися різкі зміни у масовій свідомості молоді, зумовлені впливом трансформаційних процесів. На думку О. Виштак, виділяються три періоди у зміні базових ціннісних орієнтацій населення періоду розпаду Радянського Союзу, й молоді, зокрема [2]. Перший період – це початок розгорнутих реформацій (кінець 80–початок 90-х рр. ХХ ст.). Саме тоді, попри розпад звичних умов життя, загострення матеріальних проблем, ієрархія ціннісних орієнтацій людей залишалася майже незмінною. До «цінностей-лідерів» входили ті, які були пов'язані з комфортністю внутрішнього мікросвіту людини: спокійна совість, сім'я, цікава робота. Серед «цінностей-аутсайдерів» превалювали: користь, влада, конкуренція. Цінності матеріального характеру позиціонувалися як незначущі, що цілком притаманно слов'янській культурі. Другий період – середина й друга половина 90-х рр. Тут соціологічний зріз зафіксував деяке розмивання традиційних для суспільства ціннісних систем. Активізувалися процеси витіснення цінностей духовно-морального характеру і заміщення їх матеріально-прагматичною ціннісною парадигмою. Так, дослідження М. Горшкова показало, у перші роки реформ населення активно цікавилася соціально-політичними питаннями, високо цінувало свободу як ціннісне поняття, проявляючи, власне, нетипові риси для менталітету людей радянських часів. Але вже до середини 90-х рр. більшість респондентів оцінювало матеріальний добробут як значно вищий за цінності свободи [5]. Зазначимо, у цілому зміна ціннісних переваг в бік досягнення власних цілей та матеріального збагачення охопила понад третину українського населення.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. до проблеми цінностей зверталися Г. Вижлецов, М. Каган, А. Кірьякова, О. Максимов, Н. Розов, у дослідженнях яких продовжувалася робота щодо оформлення категоріального апарату. Слушною є теза дослідника С. Анісімова, який у своїх роботах зазначеного періоду розглядає ціннісний підхід в різних аспектах. Він підкреслює, що «цінності – не є допоміжна прибудова до економіки і політики, а узагальнені базисні уявлення людей про цілі та норми їх поведінки, що втілюють сенс культури окремого етносу і людства» [1]. На основі таких, існуючих у свідомості кожної людини орієнтирів, складаються окремі види поведінки індивіду, в тому числі соціокультурні типи відносин різних соціальних груп. Саме ціннісні орієнтації зумовлюють поведінку майбутнього фахівця, визначають векторність особистості на засвоєння певних цінностей для задоволення своїх потреб, питань комерційної торгівлі цінностями.

Так, Н. Розов зазначає, що цінностями вищої освіти є наступні: «... баланс орієнтації на Товариство (систему соціальних функцій і відносин), Культуру (систему зразків, які відтворювалися при зміні покоління людей) та Індивіда (сукупності і різноманітності особистісних запитів за освітою)» [4, с. 85–88.]. Цінності – це узагальнені цілі і засоби їх досягнення, що втілюють роль фундаментальних норм. Вони забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки в життєво важливих, так само як і професійно значущих ситуаціях.

Л. Фірсова, досліджуючи естетико-виховні можливості функцій декоративно-прикладного мистецтва, виділяє функції, які сприяють підвищенню рівня естетико-виховного впливу на особистість: комунікативну, пізнавальну, творчу. Наприклад, комунікативна функція декоративно-прикладного мистецтва забезпечує діалог з особистістю, що спонукає її до плідного спілкування зі світом прекрасного. Твори народних майстрів захоплюють людину, створюють психологічний комфорт, спонукають до естетичної взаємодії, впливають на почуття людини і тим самим утворюють не формальний, а особистісно виражений зв'язок з етнохудожніми цінностями. Пізнавальна функція пов'язана з освоєнням духовно цінного, що було набуто попередніми поколіннями. Як естетична категорія, народна художня творчість має широкий діапазон дії – від зовнішнього фіксування краси речей до усвідомлення закономірностей освоєння дійсності за законами краси. Пізнання прекрасного за допомогою народного декоративно-прикладного мистецтва збагачує естетичні смаки, зміцнює критерії естетичних оцінок художніх явищ, формує справжні духовні інтереси і потреби в галузі культури, естетики, одягу, побуту. З точки зору педагогічної практики найбільш важливою є саме творча функція народного декоративно-прикладного мистецтва. Безпосереднє спілкування з творами народного мистецтва активізує людські емоції, викликає творчу уяву, стимулює фантазію, пробуджує почуття, збагачує образне мислення. Естетична сила мистецтва виявляється не лише у здатності впливати на естетичні смаки, ціннісні орієнтації, але й здатна розбудити творчий дух особистості. Саме через творчу працю максимально розкривається і опредмечується духовний світ людини, формуються такі риси характеру, як почуття власної гідності, цілеспрямованість, прагнення до морально-естетичних ідеалів, які впродовж століть виробив український народ [7, с. 120].

Цікавими є висновки дослідження системи мистецької освіти в культурі України 90-х років ХХ століття, зроблені С. Волковим. Науковець особливо акцентує увагу на низці суперечностей у функціонуванні системи мистецької освіти 90-х років ХХ століття, а саме: у системі мистецької освіти, завданням якої було в умовах нестабільності нового суспільства збереження і розвиток духовного потенціалу нації через виховання населення на високохудожніх зразках світового рівня академічного мистецтва, відбувалося скорочення кількості спеціальностей, спеціалізованих навчальних закладів, що зберігали

мистецькі традиції; а комерціалізація мистецької освіти, відкриття підготовки мистецьких кадрів у неспеціалізованих закладах освіти, унеможлиблювали врахування специфіки підготовки кадрів творчих професій, створювали додаткові труднощі з розв'язання комплексної проблеми збереження і розвитку духовного потенціалу нації, забезпечення безперервної професійної підготовки, здатної до саморозвитку, спрямованої на підготовку для України фахівців найвищого гатунку [3]. У контексті нашого дослідження цікавим є бачення змін у мистецькій освіті ректора Харківської державної академії культури В. Шейка, що мали місце в Україні в перші роки після розпаду СРСР (кінець ХХ століття). Насамперед, це стосується втрати популярності спеціальностей мистецького профілю. Такою, наприклад, стала спеціальність «культурно-освітня робота», що була створена, щоб готувати керівників самодіяльних аматорських колективів. Ректор популярного сьогодні ВНЗ згадує, «СРСР був державою, яка мала колосальну потужну базу самодіяльного мистецтва у всіх видах і жанрах. Було необхідно розвивати творчий потенціал людей. Перший такий ВНЗ відкрили в Ленінграді в 1927 році, другий – у Харкові в 1929 році. Коли СРСР розпався, готувати таких спеціалістів стало не для кого. Люди дбали про хліб насущний, і самодіяльність стала нікому не цікавою, так що цю спеціальність ми були змушені закрити. В той же час ми відкрили багато «ризикованих» в той час спеціальностей, які зараз мають великий попит і конкурентоспроможність» [9].

Усе це зумовило необхідність посилення зв'язку вищої школи із ринком праці та оновленими вимогами роботодавців, стало засобом поглиблення співпраці з ними та встановлення нової планки довіри. Такою новацією стало звернення в теорії і практиці вищої освіти до положень компетентнісного підходу, який був вже поширений у зарубіжній практиці вищої школи. Між тим, наприкінці ХХ століття не було визначено точного переліку ключових компетенцій людини, які необхідно формувати у вищій школі. Найбільш поширеною вважається класифікація, запропонована А. Хуторським [8]. Так, наприклад, особливої значущості для студентів ВНЗ мистецького спрямування набувають ціннісно-сміслові компетенції, як такі, що пов'язані з ціннісними орієнтирами студента, його здатністю бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, вміти вибирати цільові та смислові установки для своїх дій і вчинків, самовизначення та прояву свого «Я» у творчості. Ціннісно-сміслові компетенції забезпечують успішність ціннісно-смісловий орієнтації фахівця в світі, готовність і прагнення пізнати й удосконалювати самого себе, готовність майбутнього фахівця до суспільно продуктивної діяльності і сприяють усвідомленню необхідності безперервної самоосвіти, постійної мотивації до навчання протягом усього життя, визначенню цінностей, необхідних для творчого самовираження, оволодіння найвищим рівнем педагогічної культури. Отже, дані компетенції забезпечують механізм самовизначення студента в ситуаціях навчальної, творчої та іншої діяльності. Від них залежить індивідуальна освітня траєкторія студента і програма його життєдіяльності в цілому.

Зазначимо, що розрив між теорією та практикою, який накопичувався у вітчизняній вищій освіті протягом довгих років існування у доринкових умовах радянської економіки, можна пояснити лакуною між академізмом навчальних програм і відсутністю застосування та апробації набутих знань у реальному професійному житті, неможливістю у справжній професійній дійсності використовувати новітні технології, відсутністю міжнародного спілкування та обмеженістю доступу до загальносвітових цінностей культури.

На думку багатьох науковців-педагогів (Ю. Бабанський, Г. Коджаспірова, А. Коджаспіров, Г. Щукина, Д. Кабалевский, А. Мелік-Пашаєв, Л. Школяр й інші) у світоглядній свідомості особистості педагога-митця вирізняється здатність до діалогу, а саме до діалогу між учасниками начального процесу в умовах реальної педагогічної та соціально-культурної практики. Діалог розглядається як провідна аксіологічна парадигма гуманістичної моделі ціннісної педагогічної взаємодії. Підкреслимо ціннісний аспект діалогу при організації ціннісної педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу вищої мистецької школи. Тільки в межах аксіологічного спілкування рівноправних партнерів (діалогу) стає можливим процес обміну уявленнями, почуттями, морально-духовними цінностями, породження цінностей. Таке аксіологічне спілкування порушує контакт між ціннісним світом людини та витвором мистецтва, який сприймається або створюється. Дослідження досвіду педагогічних інститутів щодо підготовленості студентів до музично-естетичної роботи (музичної освіти радянського періоду 1920-х–80-х рр.) та аналіз діяльності педагогів музичного мистецтва, результати якого викладені в роботі Т. Танько «Музично-педагогічна освіта в Україні» (1998 р.) [6], дають підстави стверджувати, що саме використання ціннісного діалогу стимулювали пізнавальну активність і творчу самостійність студентів, тим самим підвищували ефективність навчально-виховного процесу.

Отже, аксіологізація змісту мистецької вищої освіти і виховання спрямована на вирішення завдання підвищення аксіологічного потенціалу особистості студента. Цьому підпорядкований вибір форм і методів взаємодії аудиторних і позааудиторних організаційних форм, а також традиційних і продуктивних методів навчання і виховання, здійснюваний з позиції ціннісного підходу. Впровадження такого підходу, зорієнтованого на нове уявлення про цілі й оцінку результатів досягнень мистецької освіти, висувало вже нові вимоги і до інших компонентів освітнього процесу, а саме: оновлення змісту, відходу від авторитарної освітньої парадигми, застосування інноваційних педагогічних технологій, засобів контролю та оцінки. Проектування і імплементація новітніх технологій навчання, які б створювали ситуації, що активізують навчальну діяльність студентів (спілкування, вирішення проблем, дискусії, диспути, виконання проєктів тощо) підкреслювали гостру необхідність модифікації класно-урочної системи, яка ще панує як в українських ВНЗ, так і низці освітніх систем інших країн світу. Дослідження розвитку багатобічного феномену «ціннісних орієнтацій» учасників навчально-виховного процесу з урахуванням послідовності змін політичного, соціально-

культурного, психологічного та педагогічного характеру дозволяє встановити різновиди формату взаємовідносин між ними, адекватно оцінити ступінь цінності або придатності сучасних тенденцій гуманізації в світовому освітньому просторі та, разом з тим, проаналізувати особливості процесу аксіологізації вищої школи України.

Висновки перспективи подальших досліджень. Кінець ХХ сторіччя може бути відзначений як особлива межа у процесі глобалізації суспільного розвитку, інтеграції освітніх систем різних держав з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Водночас, період 90-х ХХ століття можна схарактеризувати як період неадаптовано-бездумного запозичення усього «заморського», що призвело до різкого падіння морально-естетичних вимог до культурного продукту, що споживався особливо серед молоді. Однак, визначальною рисою цих років став розвиток системи ціннісних орієнтацій студентів, рішучий перегляд колишніх дослідних теоретико-методологічних підходів, а саме початок поступового переходу педагогічної теорії та практики вищої школи України на позиції аксіологічного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов С. Ф. Теория ценностей в отечественной философии ХХ века / С. Ф. Анисимов // Вестник МГУ. – 1994. – Сер. 7. Философия, № 4. – С. 34–42.
2. Виштак О. В. Самоуправление как ресурс самоорганизации учебной деятельности студентов / О. В. Виштак // Высшее образование в России. – 2004. – № 7. – С. 151–153.
3. Волков С. М. Система мистецької освіти в культурі України 90-х років ХХ століття: традиції, реформи, перспективи : автореф. дис ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / С. М. Волков . – Київ : Б.в., 2003 . – 20 с. – На укр. яз.
4. Розов Н. С. Ценности гуманитарного образования / Н. С. Розов // Высшее образование России. – 1996. – № 1. – С. 85–88.
5. Студент ХХІ века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: монография / под ред. В. И. Астаховой. – Х., 2010. – 408 с.
6. Танько Т. П. Музично-педагогічна освіта в Україні / Т. П. Танько. – Х.: Основа, 1998. – 192 с.
7. Фірсова Л.С. Формування естетичних оцінних суджень майбутніх вчителів засобами декоративно-прикладного мистецтва / Л.С. Фірсова // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: КДПУ, 1998. – Вип. 14. – С. 120–123.
8. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Ученик в общеобразовательной школе. – М.: ИОСО РАО, 2002. – С. 135-157.
9. Шейко В. «Обучение музыке – это каторжная работа» / В. Шейко // Электронный ресурс газета № 42 (462) Не проспий Новый день» дата вторник, 20 января, 2015 г. <http://www.new-day.com.ua/?id=320>).